

ARCHITEKTŪRINIO OBJEKTO PERSKAITYMO SĄLYGOS. *BEEPART* ATVEJIS

Justinas Dūdėnas

Vilniaus Universitetas, Filologijos fakultetas,
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras,
Universiteto g. 5, LT-01513, Vilnius, Lietuva
El. paštas: justinas.dudenas@gmail.com

Įteikta 2014-04-12; priimta 2014-05-16

Straipsnyje pateikiama architektūrinio objekto generuojamų reiškinių lauko analizė. Apžvelgus architektūrą formuojančius diskursus ir aptarus architektūrinės funkcijos sąvokos ribas, keliais pjūviais vertinamos architektūros objekto skaitymo sąlygos. Kaip konkretus atvejis nagrinėjamas *BeePart* paviljonas Vilniuje, kurio architektūros perskaitymo galimybės gretinamos su oficialia šios institucijos grafine bei tekstine komunikacija.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, erdvė, prasmė, *BeePart*, semiotika.

Įvadas

Paskata imtis šio tyrimo pirmiausia kilo stebint nūdienos architektūros gimimo procesą iš architekto pozicijos. Pasauliui pajudėjus demokratinį ir kapitalistinių santvarkų link, o meno ideologijoms išnykus, architektų turėta privilegijuota poza radikaliai sumenko ir tapo panaši į kitų paslaugas teikiančių profesijų padėtį. Dalyvaudamas miesto kūrimo procese, architektas privalo laikytis užsakovo užduoties, tokios, kokią jis sugeba išsakyti. Savo sprendimus architektas turi pateisinti, ir tai turi daryti tokia kalba, kuria kalbėdamos abi šalys rastų sutarimą. Šias kalbas galima įvardyti kaip

ekonominę (ieškant mažesnių sąnaudų ir didesnės naudos), funkcinę (ieškant, kaip efektyviau ir patogiau išdėstyti erdves turimame plote) bei estetinę (derinant architekto ir užsakovo skonius). Ekonominiai ir funkciniai sprendimai yra nesunkiai pamatuojami, todėl jie visuomet dominuoja estetinių atžvilgiu. Savo ruožtu estetikai po modernizmo nebegalioja jokie kriterijai: bet kokios meninės idėjos ar stiliai taip pat lengvai apginami kaip ir kritikuojami, tad stipresniosios derybų pusės skonis ar nuojauta tampa lemiančiu argumentu.

Tokioje situacijoje atpažįstamą vertybinio dialogo trūkumą galima vertinti kaip kultūrinį paradoksą: kaip gali būti, kad visuomenė, kurios

dalį yra tiek architektai, tiek užsakovai, taip dažnai reiškia nepasitenkinimą savo produktu – architektūra? Amos Rapoportas (1982) šią situaciją vertina vienareikšmiškai – architektų ir užsakovų¹ programos yra prieštaringos. Anot jo, architektai siekia kuo didesnio erdvės išbaigtumo ir vientisumo, kuriame kiekvienas erdvės elementas atranda sau pačią geriausią vietą. Tuo tarpu naudotojai nori kuo daugiau laisvės nevaržomai veikti toje erdvėje, o tai reiškia – ją keisti taip, kaip jiems tuo metu reikia. Šis modernistinės estetikos idealo konfliktas su stichiška žmogaus prigimtimi atrodo ne tik pasenęs, bet ir nesunkiai artikuliuojamas. Juk laisvė nevaržomai keisti savo aplinką gali būti nesunkiai įvardyta ir supраста, ir dėl jos susitarti su architektu tikrai neturėtų būti sudėtinga. Manau, kad priežastys ir gilesnės, ir paprastesnės: mes tik jaučiame, kad architektūra svarbi, tačiau šalia „patogumo“ ir „grožio“, dėl kurių galėtume susitarti ir neklydinėti, yra dar kažkas, ko nesame pratę artikuliuoti. Tai skatina daryti prielaidą, kad nepasitenkinimo architektūra priežastys gali slypėti aspektuose, dėl kurių užsakovo ir architekto derybos nevyksta, tačiau šie aspektai atpažįstami ir perskaitomi jau suformuotoje architektūroje. Vienas tokių aspektų galėtų būti architektūros komunikuojamas prasmės laukas, kuris kaip visuma persmelkia ir integruoja visus mums žinomus ir suprantamus kriterijus.

Šio straipsnio užduotis – aptarti architektūros reikšmių perskaitymo galimybes, pasitelkus konkretų architektūrinį objektą – *BeePart* paviljoną Pilaitėje (Vilnius), kuris oficialiai pristatomas kaip rajono kultūros centras, skirtas vietos gyventojams ir aktyviems vilniečiams. Renkantis pastatą analizei, buvo sąmoningai vengta objektų, siūlančių aiškius vizualius perskaitymus, taip pat turinčių labai komplikotą arba labai skurdžią išraišką, padėtų ar funkcinę programą. Šis statinys buvo pasirinktas kaip naujas ir aktualus: *BeePart* kultūros centras

buvo pastatytas ir įkurtas 2011 m. privataus asmens pastangomis, tokiu būdu kuriant naują pilietinės veiklos precedentą bei steigiant naują miesto erdvės tipą.

BeePart paviljono architektūros perskaitymai bus analizuojami taikant struktūralistinės analizės principus, išryškinant skirtingus erdvės perskaitymo lygmenis ir išskleidžiant joje gimstančios prasmės sąlygas. Kadangi tiriamos tik struktūros, sudarančios sąlygas atsirasti įvairiems perskaitymams, ir nesiimama užduoties analizuoti individualius perskaitymus, šis darbas laikytinas grynai teoriniu. Realų analitiškai numatytų reikšmių aktualumą būtų galima patvirtinti sociologinėmis ir antropologinėmis priemonėmis.

Architektūrą supančių diskursų apžvalga

Keliant klausimą, kokie architektūros aspektai visuomenei atrodo prasmingi ir kokiais būdais apmąstoma erdvė, verta apžvelgti architektūrai dedikuotų diskursų visumą – tuos tekstus, kurių centre atsideria pastatai, miestai ir kitos žmogaus transformuotos ir jo buvimui pritaikytos erdvės. Šie diskursai padeda rūpintis aplinkos patogumu, tinkamumu ir kitomis savybėmis. Vien tai, kad visuomenei šie diskursai svarbūs, reiškia, kad po kiekvienu jų slypi tikslingumas – aktualių verčių sistemos ir bent jau naratyvinių programų² užuomazgos. Pagal tai, kokiais aspektais rūpinamasi architektūra ir kokie yra šių diskursų realizavimo natūraliajame pasaulyje³ būdai, juose būtų galima išvelgti tris grupes.

Pirmajai grupei priklauso erdvės formavimo idėjos, sudarančios architektūros amato pagrindą ir tiesiogiai lemiančios erdvinių konfigūracijų išraišką. Tai būtų erdvinė kompozicija,

¹ Šiame darbe architektūrą lemiančius subjektus – architektus ir užsakovus kartu su kitais galutinį rezultatą formuojančiais subjektais (pvz., statybininkais) įvardysime kaip „statytoją“.

² Naratyvinė programa – semiotikoje naudojamas terminas, žymintis veiksmų seką, kurią subjektas suformuluoja ir atlieka (nebūtinai sėkmingai) siekdamas savo tikslo.

³ Terminu „natūralusis pasaulis“ literatūros teorijoje žymimas mus fiziškai supantis pasaulis, atskiriant jį nuo nematerialaus lauko – idėjų, tekstų ir t. t.

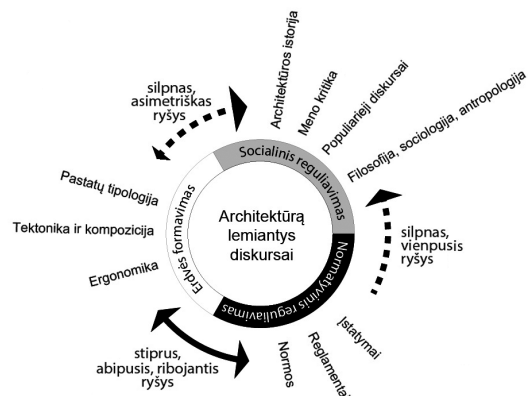
tektonika⁴, pastatų tipologija, ergonomika ir įvairių lygmenų funkcinis zonavimas. Statybinės fizikos, medžiagų atsparumo ir molekulinės fizikos čia neįtraukiame, nes, nors šios sritys žemesniame lygmenyje ir lemia erdvines savybes, jose apie žmogiškąją erdvę nebekalbama. Būtų galima sakyti, jog architektūros amato pagrindą sudaro žmogiškojo gyvenimo būdo išmanymas – tačiau šalia analogiško supratimo, kad jų centre erdvė nedominuoja, reikėtų pastebėti, kad konkrečioms erdvėms keliama uždaviniai dažnai nutolsta nuo teorijų ir priartėja prie šiuos uždavinius formuluojančių subjektų autentiškų sampratų.

Antrąją grupę sudaro įvairios norminimo pastangos, kuriomis visuomenė stengiasi apsisaugoti nuo konfliktinių situacijų, kurias gali sukelti architektūriniai sprendimai. Į ją įeity įvairūs teritorijų planavimo ir statybų įstatymai, techniniai reglamentai, higienos normos ir panašūs tekstai. Nesvarbu, ar šiomis normomis realizuojami imperatyvai pozityvūs („privaloma daryti taip“), ar negatyvūs („šitaip daryti draudžiama“), jų aksiologija iš prigimties turi neigiamą vektorius: viskas norminama tam, kad nenutiktų nieko bloga. Nauda visuomenei artikuliuojama per blogio nebuvimą – ir tai natūralu, nes jei įsivaizduotume naudos laipsniškumą paremtus imperatyvus („privaloma daryti taip, nes taip geriau nei anaip“), jie pažeistų demokratinėse santvarkose įprastas laisvės rinktis. Architektūrą norminantys diskursai daro ypač didelę įtaką galutiniam projektavimo rezultatui, tačiau mums svarbu įvertinti, kad jie nėra įgalūs kelti pozityvius uždavinius.

Trečiojoje grupėje atsiduria mąstymas apie architektūrą kultūriniuose kontekstuose. Dažnai jis įgyja net specifinių mokslo krypčių bruožų, kaip antai „architektūros istorija“, „architektūros filosofija“, „miesto antropologija“ ir pan. Būtent tarp šių diskursų ir įmanomas pozityvus uždavinys architektūrai kėlimas. Nustatyti, ar

jis vyksta ir kaip vyksta, – reikalaus atskiro tyrimo, tačiau gana nesunku įtarti, kad jų tarpe apie praktinį lygmenį (ko žmogus galėtų norėti iš architektūros) daugiausia kalba populiariaieji diskursai (pvz., periodiniai žurnalai, skirti ūkiui, interjerui ir madai).

Schematizuojant šiuos pastebėjimus, aiškėja keli dalykai. Pirmiausia, kad galimas tematiškai nuoseklus ryšys tarp diskursų, leidžiantis juos iškloti ne tik į linijinę, bet ir į žiedinę struktūrą (1 pav.). Tačiau, žiūrint atidžiau, pastebima, kad socialinis (minkštasis) reguliavimas su normatyviniu (kietuoju) susijęs nestipriai ir vienpusiškai: architektūros norminimas už teisės ir politikos ribų yra iš dalies aptariamas, tačiau šių aptarimų tiesioginė įtaka pačiam norminimo procesui vargu ar būtų lengvai apčiuopiama. Šioje vietoje daug lengviau pastebėti populiarinio diskurso ir buitinio lygmens precedentų svarbą. Antras netolydumas matomas socialinio reguliavimo santykiuose su erdvės formavimo diskursais. Erdvės formavimas yra stebimas ir aptariamas, tačiau atgalinis ryšys yra gana silpnas. Tarp socialinio architektūros reguliavimo mechanizmų nesimato tokių, kurie gebėtų suteikti pozityvių ir konstruktyvių impulsų pačiam kūrybos procesui. Tad nieko keista, kad šiuose diskursuose visuotinai stebimas nepasitenkinimas architektūros raida – juk galima sakyti, kad ji lemiamą kone išimtinai „erdvės formavimo“ ir „normatyvinių“ diskursų.

1 pav. Architektūrą lemiančių diskursų grupavimas

4 Tektonika (arba architektonika) – sritis, tirianti meninės kompozicijos ir elementų konstrukcijos, atsižvelgiant į jų medžiagiškas savybes, darną.

Prieš imantis architektūros reikšminių laukų⁵ tyrimų, verta iškelti klausimą apie jų naudos visuomenei galimybę. Struktūrinio žvilgsnio privalumas atsiskleidžia, kai tarp skirtingų architektūros veikimo būdų, kurie apibrėžiami kaip reikšmę turintys aktai, nustatomi papildomi ir reikšmingi tarpusavio sąryšiai. Analizė šiame metalygmenyje galėtų pagelbėti miesto kūrimo dalyviams atpažinti savo prioritetus, pasitikslinti ambicijas ir išsiskirti uždavinius. Tačiau, siekiant inicijuoti pokyčius statymo ir skaitymo praktikoje, verta pasitelkti konkrečių architektūrinių objektų analizę. Ši užduotis atrodo prioritetinga ir prisimenant architektūrą lemiančių diskursų apžvalgos schemą – mat jei minėtasis metalygmuo galėtų daryti įtaką pasauliui, veikdamas kultūros politikos arba architektūros politikos kryptimi, tai gebėjimas rezultatyviai analizuoti vieno objekto reikšminius laukus galbūt galėtų daryti įtaką tiesioginiam architektūrinio vertinimo, o galbūt ir projektavimo procesui, – pirmiausia tiksliau ir racionaliau įvertinant savo poreikius ir reikalingas architektūros funkcijas.

Išraiškos ir funkcijos atsiskyrimas

Vizualinėje plotmėje architektūros artikuliuojami turiniai nebūtinai ką nors pasako apie pastatus supančias intencijas – tačiau jos neišvengiamai egzistuoja ir yra reikšmingos. Tokią prielaidą leidžia daryti universali logika, teigianti, kad bet kuris judesys yra nukreiptas į tam tikrą siekinį. Atrodo, naratyvinė gramatika, aiškinanti transformaciją kaip judesį nuo stokos

(disjunkcijos) iki pilnatvės (konjunkcijos), gali paaiškinti ne tik žmonių judėjimo erdvėje trajektorijas, bet ir pastatų ar miestų atsiradimo procesus, suteikčius jiems konkrečią išraišką. Tačiau jei naratyvinės programos puikiai pasiteisina tyrinėjant literatūrinius siužetus, kuriuose už teksto slypinčio autoriaus intencijos nebesvarbios, – tai architektūroje statytojas dažnai lengviau prakalbinamas nei erdvė. Ko siekia statytojas, kartais galima numanyti pagal jo veiklos procesą arba rezultatus, kartais galima jo pasiklausti, galbūt galimi statistiniai metodai. Tačiau nepaisant to, kad tikrosios intencijos ieškojimas panašus į hipotetinių modeliavimą, jos neišvengiamai dalyvauja erdvės perskaitymuose.

Tikriausiai todėl, pirma pavadinęs architektūros apibrėžimą *per* jos funkciją nelogišku, architektūrinės semantikos tyrinėtojas Billas Hillieris po ilgų šio apibrėžimo paieškų galiausiai intencijas į jį įtraukė: „Dabar matome, kodėl architektūros apibrėžimas toks sudėtingas. Todėl, kad jis nediskursyvinis pastato turinius apčiuopia abstrakčiai, universalistine mintimi, kuri tuo pat metu yra ir intencionalus mentalinis aktas, ir ypatybės matomos daiktuose“ (Hillier 2004). Taigi architektūra gamtamoksliniais metodais negali būti pilnai apčiuopta – o ir nereikėtų. Architektas Louisas I. Kahnas, kurio tekstai darė didžiulę įtaką modernistiniams ir šiuolaikiniams architektams, architektūrą matė kaip kovą tarp „pamatuojamo“ ir „neišmatuojamo“ (Lobell 1979), kurioje, be abejo, „neišmatuojamumas“ buvo „dvasinių“ vertybių metafora.

Tokio dualizmo apologetas yra radikalus architektas ir mąstytojas Peteris Eisenmanas, architektūrą laikantis savarankišku pastato dėmeniu: „Tikroji architektūra egzistuoja tik brėžiniuose. Tikrieji pastatai egzistuoja už jų ribų. Čia ir skirtumas: architektūra ir „pastatas“ nėra tas pats“ (Eisenman, Ansari 2013). Ieškodamas grynosios architektūros (pradžioje veikiamas struktūralistų, paskui – Jacqueso Derrida idėjų⁶), jis kūrė pastatus, kuriuose „kūniškas“

⁵ Reikšminių laukų čia vadiname perskaitomų ženklų visumą, kuri nors ir turi komunikuojamo turinio bruožų, tačiau nepriklauso nuo konkrečių subjektų valios ir nėra intencionali. Kaip pavyzdį pateiksime šaržuotą situaciją, kai žmogus, kuklioje kaimynystėje pasistatydamas prabangų namą su graikiškomis kolonomis, savo socialinėje grupėje valingai komunikuoja savo gerą finansinę padėtį ir išlavintą skonį. Tačiau jo pasirinkto komunikacijos būdo – architektūros – perskaitymo galimybės, įvertinant įvairius socialinius bei kultūrinius kontekstus, ir teoriškai, ir praktiškai yra gerokai turtingesnės.

⁶ Diskusijos dėl šio projekto buvo publikuotos knygoje „Chora L Works“.

funkcionalumas buvo antraeilis, palyginti su prasme ir estetika, ir netgi sąmoningai ignoruojamas (2 pav.). Kraštutinė tokios vertybinės laikysenos iliustracija galėtų būti antifunkcionalūs architektūriniai objektai Paryžiuje (*Parc de la Villette*, 3 pav.), kuriuos suprojektavo architektas Bernardas Tschumi po diskusijų su P. Eisenmanu ir J. Derrida. Kaip pastebi A. Perezas, „sąmoningai ignoruodamas idėją, kad forma turi sekti paskui funkciją, Eisenmanas kūrė erdves, kurios buvo keistos ir gerai apšviestos, tačiau kaip skirtos gyvenimui jose – gana neįprastos. Jis kūrė erdves nepatogias naudotojams tam, kad jie turėtų prisitaikyti prie architektūros ir nuolat ją jausti“ (Perez 2010).

Tokia modernistinės architektūros nuostata, iškelianti nematerialiąsias savybes virš funkcionaliųjų, neretai pasitaiko ir šiuolaikiniuose kontekstuose. Tai yra vienas veiksnių, blokuojančių vizualųjų pastatų paskirties perskaitymą. Tačiau, nepaisant to, jis yra aktualus kaip kognityvinis procesas ir neabejotinai prisideda prie reikšminio lauko konstravimo.

Anot Umberto Eco, architektūros funkcionalumo sąvoka turėtų būti išplėsta iki visų jos atliekamų funkcijų. Kaip viena iš funkcijų būtų suprantamos ir simbolinės vertės, nurodančios pastato panaudojimo būdą (Eco 1997: 179). Tačiau dėl panaudojimo būdo netvarumo šios vertės gali įgyti komplikuoatą dinamiką. Suformuota materialioji erdvė gali būti daug tvaresnė už savo pirminę paskirtį – įvairios buitinės, ekonominės ir kultūrinės veiklos transformuojasi, nyksta ir plečiasi. Tokie procesai dažnai pareikalauja pačios erdvės transformavimo. Tačiau transformuoti – reiškia pakeisti tvarios, suformuotos erdvės formą, taigi ne tik steigti naują, bet ir neigti seną. Logiška, kad keičiantis veiklos ypatybėms ir kartu erdviniams poreikiams, dažniausiai paprasčiau pasirinkti kitą erdvę nei transformuoti esamą, pritaikant ją naujiems poreikiams. Dėl to pastato panaudojimo sritis gana dažnai kinta patogiose tipologinėse ribose – pavyzdžiui, „Pramogų banku“ vadinamas daugiafunkcis kompleksas, kuriame dominuoja kazino, restoranas ir svečių namai, buvo statytas kaip kino teatras, o jo puošniojo

socrealizmo stiliaus architektūra gali suteikti tinkamas erdves ir pageidaujamą pompastišką išraišką įvairioms visuomeninėms funkcijoms. Šiuo atveju transformaciją lėmė kino teatro paskirties sumenkimas, tačiau veiklų migraciją mieste gali veikti ir priešingi procesai: erdvės vertė, nepriklausomai nuo jos artikuliacijos, dėl išorinių aplinkybių gali taip išaugti, kad jos naudotojams tampa ekonomiškai naudinga pasitraukti ir užleisti vietą kitiems. Tai gentrifikacijos procesai, kurie gali pasirodyti ir

2 pav. Peter Eisenman, Wexner center for arts, Columbus, Ohio, JAV, 1989

3 pav. Bernard Tschumi, Parc de la Villette, Paris, 1987

radikalia forma, išstumdami ne tik ekonomiškai silpnės socialines grupes, bet ir kultūrinės funkcijas. Pavyzdžiui, Niujorko modernaus meno muziejaus MOMA liaudies meno padalinį (4 pav.). Muziejinis padalinys perkeltas į kitą vietą, o pastatą 2014 m. pradėta perstatinėti į

talpesnį ir ekonomiškai naudingesnį, taip sukeliant stiprų visuomenės nepasitenkinimą (McGuire 2013).

Kūniškoji paradigma: antropomorfizuojanti pagava

Bendras žvilgsnis į pastatą ir jo kaip individualaus objekto išskyrimas miesto audinyje gali būti laikomas pirmine artikuliacija. Šiuo lygmeniu siūlytume kalbėti apie įvairius, paprastai bendros pastatų formos ir padėties provokuojamus palyginimus su kitais pažįstamais objektais. Dėl tokio panašumo pastatai įgauna pravardes (pvz., „pieštukas“⁷) ir kaip atskirą figūratyvumo apraišką – savitą personifikaciją. Aptikus objektuose žmogiškumo apraišką (akių, veido išraiškos ar pozos), juose perskaitomos įvairios emocijos (5 pav.).

Pagal tai, kaip skaitytojas interpretuoja formos dinamiką, kam suteikia pradžios ir pabaigos ar krypties reikšmes, įžvelgiama, kur link elementas rodo, krypta ar suka. Kaip interpretacinis judesys tai yra gyvai būtybei būdingų savybių priskyrimas negyviems objektams – savitas gyvybės sužadinimas arba animizmas. Architektūra dažnai suprantama kaip kūno tęsinys (plačiau mąstant, kūno tęsinium galima vadinti visą materialiąją kultūrą (Sverdiolas 1996: 71)). Organiškos architektūros meistras Hundertwasseris (Friedrich Stowasser) rašė: „Žmogus yra apsuptas trimis sluoksniais: savo oda, savo rūbais ir sienomis – pastatu“ (Hundertwasser 1991). Mažiau formalistinė buvo Marshallo McLuhano samprata, kuris ir drabužius, ir architektūrą traktavo kaip kūno tąsą funkciniu požiūriu: konkrečiai per gaubiančios šilumos sluoksnio pratęsimą (McLuhan 1964: 133). Galima eiti toliau ir kalbėti apie saugumą, kurį žmogui suteikia sienos – net dabar išlikusios verbalinės formuluotės, kaip „sienos apsauga“, nurodančios į bendruomenišką savaizgos

4 pav. Buvęs American Folk Art Museum, Niujorke (arch. Tod Williams Billie Tsien Architects, 2001)

5 pav. Personifikuotos architektūros pavyzdys. Kadras iš Jacqueso Tati filmo „Mon Oncle“, 1958

⁷ Viena iš liaudiškų „Hanner“ verslo centro (Geležinio Vilko g. 18) pravardžių. Pastato arch. Audrius Ambrasas, 2001.

instinktą. Juk istoriškai priešų išiveržimas į miestą ar pilį dažnai būdavo tolygus pralaimėjimui ar net fiziniam sunaikinimui. Belieka pridėti, kad pastato langai dažnai interpretuojami kaip jo akys. Tai lemia daugybę veiksnių – ir galimybę pro juos žvelgti iš vidaus į aplinką, kuri, kaip ir oda, kuria analogiją su nuosavu kūnu, ir žymi keistumą žvelgiant iš savo kūno į išorę. Šis santykis apverčiamas angliškame liaudies posakyje „akys yra langai į sielą“ (*eyes are the windows of the soul*), kuriame kūnas metaforiškai lyginamas su pastatu, į kurio vidų galima pažvelgti ir pažinti jo vidines savybes.

Bandant simuliuoti šį pirminės pagavos žvilgsnį į mūsų tiriamą objektą, tikriausiai *BeePart* paviljoną pamatytume lyg gyvūną, sustingusį pamiškėje ir žvelgiantį link Pilaitės, lyg pasilenkusį ar tupintį, atkišusį savo „veidą“ ar „akį“ priekin – nesuprasi, ar smalsauja, ar rengiasi šuoliui (6 pav.). Pradėjus animistinių nuskaitymą nuo „akių“, likusios kūno dalys vaizduotėje „susikonstruoja“ savaime – nesvarbu, ar skaitymo tinklėlis leis atrasti didelę galvą, ar kuprą su akimis, ar sutvers būtybę neieškant atitikmenų.

Panašumas į gyvą padarą galbūt dar nereiškia antropomorfizavimo – tam galbūt pakanka animistinės, gyvybės požymių ieškančios sąmonės? Nenuilstamo empatijos aparato dūzgimo, automatiško ir nukreipto į aplinką, panašiai kaip architekto Wolfgango Meisenheimerio aprašytas kūniškasis skenavimas (Meisenheimer 2007), tik šiuo atveju veikiau ne tikrinančio, „kur ir kaip erdvėje būtų kūnas“, klausiančio „koks kūnas tu esi, ką darai, ko sieki?“. To tikriausiai pakaktų, tačiau atkreipkime dėmesį, kad, sekant šio santykio genezę, centriniu procesu tampa subjekto patirčių eksteriorizavimas ir kūniškoje, ir sąmonės plotmėje. Kitaip tariant, architektūriniame objekte jis supranta ir perskaito tik savo patirčių projekcijas, ant jo užvelka ne ką kita, kaip savo paties vaizdinį – taigi, šio veiksmo žmogiškoji prigimtis yra akivaizdi. Be abejo, galimi figūratyvios išraiškos atvejai, kai joje pakankamai daug požymių, leidžiančių atpažinti kažką ne ypač žmogiško, – tarkim,

6 pav. *BeePart* paviljonas

žuvį. Tačiau tokiu atveju „žuviškos“ programos vis vien pasirodytų antrinės: pirmiau bandytume išžvelgti „žuvies“ nuotaiką nei pastebėti aplinkoje jos „žuviškus“ interesus atitinkančias figūras.

„Kas tai per kūnas ir ką jis ten veikia?“ yra galiojančios bei sužmoginančios užklausos ir tuomet, kai figūratyvusis architektūros skaitymas neparankus. Pakanka vien supratimo, kad matomi paviršiai gaubia savo programas turintį subjektą. Paviršinė analizė bando nustatyti bendriausius pastato bruožus: kas tai per darinys, kokie jo tikslai, kaip jis dera („jaučiasi“) kontekste, ar jis draugiškas, gynybiškas ar agresyvus? Paviršiai tampa šio subjekto programų išraiškos plotme, kurioje nuskaitomos kultūrinės reikšmės, panašiai kaip apie žmones sprendžiama pagal jų aprangą – ir šis veiksmas yra „kultūrinio landšafto“ suvokimo sąlyga (Rapoport 1982: 138).

Kultūrinė paradigma: tipologijų išskyrimas

Pastato analogijų su gyvybės forma paieška yra realus ir produktyvus procesas, tačiau veikiau būdingas atsipalaidavusiam poetiškam žvilgsniui nei turinčiam interesų analitiniam protui. Pastarasis dažniau linkęs ieškoti analogijų su kitais pastatais, bandydamas rasti kur nors

matytus, pažįstamus ir tokiu būdu reikšmingus bruožus. Jei antropomorfizavimą galėtume vadinti gamtinio kodo paieška, tai architektūrinės tipologijos randamos skaitant erdvę grynai kultūriškai. Umberto Eco tokį kodavimą (kiek smulkesniu masteliu) iliustruoja pavyzdžiu, kaip pirmą kartą žmogus, nors fiziškai ir galėdamas pasinaudoti liftu, to nepadarė, nes tiesiog neatpažintų jo funkcijos (Eco 1997: 177). Todėl natūralu, kad šios tipologijos, kaip kultūriškai svarbios bendrybės, paprastai turi ne tik vizualiai atpažįstamus bruožus, bet ir įvardijimus bendrine kalba, sukonstruotus nusakant jų paskirtį: „gyvenamasis namas“, „daugiabutis“ ir „parduotuvė“. Taigi šiais atvejais paskirtį žyminčius terminus savarankiškai perduoda architektūrinė kalba – kitaip tariant, įmanomas tiesioginis vertimas tarp natūraliosios kalbos⁸ ir architektūrinės kalbos. Pažvelgę istoriškai atgal į tradicinę, vadinamąją liaudies architektūrą, pamatytume, kad reto pastato paskirties nebuvo galima atpažinti vizualiai: trobos, karčiamos, dvarai ir bažnyčios pakluso aiškiems architektūrinės raiškos dėsniams. Modernios architektūros atėjimas ir sąmoningas istorinių formų neigimas išardė šią tvarką, įsteigdamas laisvę (ir gal net etinį imperatyvą) ieškoti originalios išraiškos. Nebūtų sąžininga sakyti, kad šis pokytis visiškai ištrynė išorinio funkcijos perskaitymo galimybę – netgi atvirkščiai, jis įvedė ir savų prielaidų – pavyzdžiui, iki šiol galį modernistinį principą, kad „forma seka funkciją“ (Sullivan 1896: 408). Tačiau, nepaisant to, šio perskaitymo galimybės siaurėja⁹ iki abstraktesnių kategorijų, kaip kad „visuomeninis pastatas“, „komercinis pastatas“, „prekybinis“ ar „individualus pastatas“, vizualiai numatant galimą žmonių kiekį pastate ir laisvo judėjimo galimybę. Norint tiksliau

nusakyti, pavyzdžiui, atskirti XX a. banko pastatą nuo teatro, gali prireikti stebėti gerokai smulkesnius požymius, nes dydis, proporcijos, pagrindinių formų kompozicija ar siluetas čia nebegelbsti. Šiuolaikinė architektūros tipologija pirmiausia numato funkcinius ryšius tarp erdvių ir aktualius ergonominius parametrus, specifiskus jose vykdomoms veikloms – tačiau tektoninės sistemos su jomis nebėra tiesiogiai siejamos (pvz., stadionus galima statyti tiek plieninius, betoninius ar medinius, tiek ir pripučiamus).

Bandydami pagal vizualius požymius atpažinti, kokiai architektūrinei paradigmai priklauso *BeePart*, galėtume įvardyti modernizmo kryptį, tačiau kiti požymiai apie konkrečią veiklą nedaug tepasakytų. Dydis atitinka reikalingą gyvenamajam namui, tačiau tiktų ir nedideliui biurui, muziejui ar parduotuvei.

Atpažinus, kad pastatas sukonstruotas iš pramoninių konteinerių, užduotis taip pat nedaug palengvėja: tokia architektūra, nors ir nėra dažna, tačiau pastebima ir pasižyminti funkcijų įvairove (7 pav.).

Pagrindinio įėjimo pakėlimas į viršų tipologiškai nebūdingas jokiai pastatų grupei, išskyrus namelius medžiuose. Atsiskyrėliška *BeePart* padėtis medžių apsuptyje, turio kėlimas ant medinių apvalių kolonų dar labiau sustiprina tokią sąsają. Šis retas ir romantiškas architektūros žanras, paplitęs dar XVI a. Italijoje kaip pramoga, balansuoja ant mažosios architektūros ribos.

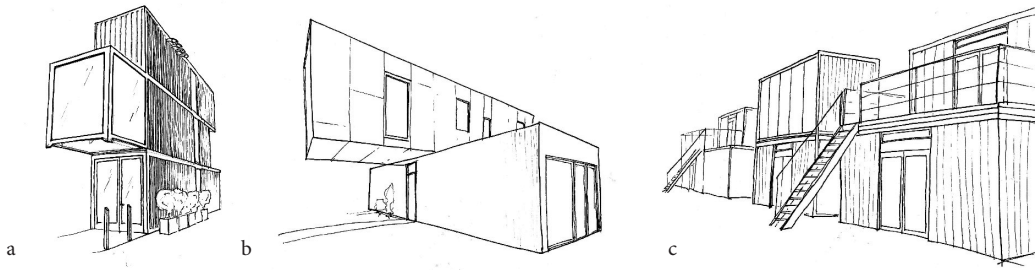
Aptarus šias nestiprias referencijas, nesunku suprasti, kad jos veikia ne U. Eco reikalauta „funkcijos atskleidimo“ kryptimi, o panašiai kaip ir pirminio žvilgsnio antropomorfizacija: suteikia dalines konotacijas, artimesnes poetinei nei techninei kalbai.

***BeePart* institucinė komunikacija: grafika ir tekstas**

Dėl architektūrinės išraiškos atsiskyrimo nuo funkcijos orientavimuisi mieste reikalingi įvairūs metatekstai, grąžinantys ryšį tarp veiklų ir erdvių – pradedant adresais, iškabomis ir

⁸ „Natūralioji kalba“ yra lingvistinis terminas, reiškiantis įprastą „žodinę“ kalbą ir atskiriantis ją nuo kitų komunikacijos sistemų, šiuo atveju – bylojančios erdvės, arba siauriau – architektūros.

⁹ Žiūrint iš istorinės architektūros evoliucijos perspektyvos, galima formuluoti atvirkščiai: kad senieji pastatų tipai sudėtingėjo ir kūrėsi naujos veiklos rūšys.

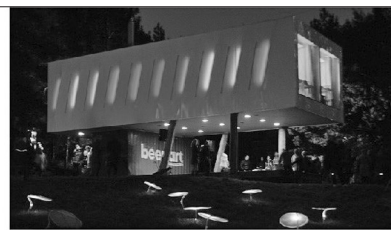
7 pav. Konteinerių architektūra: a) dizaino prekių salonas San Francisco, arch. Envelop a+d; b) gyvenamasis namas Bretanėje, arch. CG-Architects; c) Svencelės poilsio bazė, arch. André Baldi ir Aketuri Architektai

žemėlapiams, baigiant viešais tekstais ir žodiniais pasakojimais. *BeePart* atveju – jame veikianti institucija ir yra erdvės steigėjas. Dar daugiau – VŠĮ *BeePart* iniciatorius, dizaineris Andrius Ciplijauskas, kartu su architektu Simonu Liūga yra pastato architektūros bendraautoris – taigi, ryšys tarp pirminės pastato paskirties ir jo išraiškos čia paremtas tomis pačiomis intencijomis.

Pirmoji verbalinė intencijų deklaracija yra įstaigos (tapatinamos su pastatu) pavadinimas (8 pav.). Pavadinimo grafinė išraiška – šriftas ir spalvinis sprendimas – kartu yra ir įstaigos logotipas, kurį aptarti patogu remiantis A. J. Greimo vizualinės semiotinės analizės tradicija. Logotipas pastato išorėje vaizduojamas tik vienoje vietoje – ant apatinio konteinerio sienos, atsuktos ta pačia kryptimi kaip ir salės langas.

Logotipo trumpoji grafinė forma (a) susideda iš užrašo ir brūkšnio. Skirtingomis spalvomis išskiriamos dvi užrašo dalys, išryškinant

pavadinimo sudurtinę struktūrą ir paryškinant jo pirminę semantiką. Pavadinimas parodomas, kaip sudarytas iš dviejų anglišių žodžių „bee“ (bitė) ir „part“ (dalis). „Bee“ angliškai tariama labai panašiai kaip žodis „be“ (būti), todėl ištartas pilnas pavadinimas pirmiausia suprantamas kaip „būk dalimi“. Tuomet asociacijos su bitėmis, kaip bendruomenišku gyvūnu, įgauna prasmę. Antrasis skaidymas atliekamas brūkšniu: pabrauktos trys žodžio „part“ raidės, reiškiančios meną. Reikšmė pasirodo ne per tiesioginę žodžių reikšmę (tokiu būdu pirmiausia pasirodytų „bitės dalis“ ar pan.), bet skaidant tekstą pagal grafinius akcentus ir fonetinę išraišką. Šio skaidymo perskaitymai reikalauja arbitralių sintaksinių konstrukcijų, kurių pasirinkimas taip pat yra intelektualus veiksmas, nulemtas skaitymo tinklėlio: pavyzdžiui, visiškai korektiška būtų žodžių „part“ ir „art“ santykį įvertinti kaip „iš dalies meno“ deklaraciją. Tokių skaitymą reklaminių strategijų tinklėlis skatintų atmesti, tačiau šioje analizėje

8 pav. BeePart logotipas

9 pav. KultFlux paviljonas

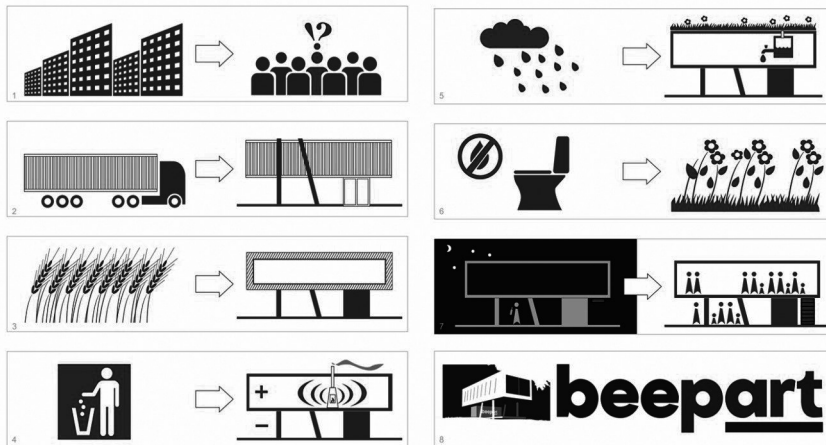
jis neatrodytų nepriimtinas. *BeePart* svetainėje institucijos idėjos aprašymas pradedamas nuo pavadinimo dekonstravimo, pasufleruojant galimus *BeePart* vertimus: „būk dalimi“, „bičių menas“ arba „talka“ (Beepart.lt).

Logotipas nėra statiškas – naudojant skirtinguose kontekstuose, kinta jo spalvinis sprendimas: juoda spalva pakeičiama pilka (b) arba net visas logotipas paliekamas vienspalvis (c). Dažnai prie logotipo prijungiamas pastato siluetinis piešinys – tokiu būdu institucijos identitetas tiesiogiai konstruojamas per architektūrinį išskirtinumą. Logotipo funkcija nėra vien parodyti įstaigos išskirtinumą – jis turi padėti atpažinti ir tęstinumą (Floch 2000: 33). Kitaip tariant, svarbu ir tai, kokioje sistemoje (paradigmoje) atpažįstama įstaiga, koku išskirtiniu būdu į ją sintagmatiškai įsijungia. Bandydami pagal šiuos perskaitymus atpažinti lokalią paradigmą, nesunkiai įsivaizduojame, kad tai tikriausiai būtų savanoriškų jaunimo (nes Lietuvoje suaugusių savanorystė vis dar yra retas reiškinys) meno organizacijų šeima. Dalį šių požymių turi nemažai organizacijų, tačiau atitinkančią visus surasti sunkoka – mat savanorystė ir talka, nors ir dažnai reikalauja kūrybiškumo, paprastai turi kitokią socialinę misiją. Į meną orientuotos organizacijos apskritai sunkiai klasifikuojamos kaip savanoriškos – įsivaizduokim fotografų būrelį ar laisvalaikio teatriuką: jų veikloje talkos elementai nedomino.

Net ir atmetus bendruomenišką pavadinimo semantiką, vien logotipas ir jo sąsajos su architektūrine išraiška yra pakankamos sąlygos įsteigti paradigminiam ryšiui su *KultFlux*¹⁰ platforma (9 pav.). *KultFlux* yra panašaus dydžio jaunimo kultūros centras, įsteigtas projekto „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ rėmuose. Abi įstaigos turi dvinarę pavadinimo sandarą, koduojama veikiau kaip globalizuotos kultūros ženklas nei tolygiai skaitoma kuria nors konkrečia kalba. Abi institucijos yra įkūrusios po savarankišką erdvę, neatskiriamą nuo jų veiklos. Šių erdvių architektūra taip pat turi bendrų bruožų: tai laikini paviljonai, pastatyti intensyviai urbanizuotame kontekste esančioje gamtiškoje aplinkoje, atsitraukę nuo kitų pastatų, nuo kurių aiškiai skiriasi savo architektūrine išraiška. Pagrindinė šių pastatų erdvė abiem atvejais yra stačiakampė salė, kurios ilgio ir pločio santykis bent 1:3 – kitaip tariant, su išreikšta ilgio dimensija. Taigi *BeePart* vien erdvinėje-vizualinėje plotmėje geba prisitraukti *KultFlux* paviljoną ir taip įsteigti naują kultūrinę paradigmą.

BeePart prisistatymuose ir oficialios svetainės skiltyje „Idėja“ pristatoma ne konkreti veikla, o veikloms skirta vieta: „Viešoji įstaiga, kuri įkūrė meno dirbtuves kaip visuomenės traukos centrą Pilaitėje, Vilniuje. Tai vieta, kurioje jau gimsta ir yra įgyvendinamos nepakartojamos idėjos“ (Beepart.lt). Didžiąją puslapio dalį užima idėjinės schemos, pristatančios pastato ypatybes (10 pav.). Dvi iš septynių schemų vaizduoja žmones: pirmoji, kurioje vienodiems daugiabučiams priešpastatoma grupė žmogaus figūrėlių, iš kurių viena išskirta šauktuku ir klaustuku; ir šeštoji, rodanti vieną žmogų, nakčia stovintį terasoje, priešpastatytą pilnoms žmonių *BeePart* erdvėms dieną. Pirmąją galima traktuoti kaip keistoką išskirtinumo manifestaciją, kuri tarsi prieštarautų bendruomeniškumui ir talkos idėjai, bet derėtų prie kūrybiškumo. Tikriausiai tai vienas iš ženklų, kad „bendra kūryba“ ir „kūryba būnant kartu“

¹⁰ Vilnius, 2008–2012, arch. Andrius Skiezgelas, arch. Martynas Nagelė ir arch. Aleksandras Kavaliauskas.

10 pav. BeePart pastato savybių prisistatymas schemomis, iš www.beepart.lt/ideja

yra iš esmės skirtingos sąvokos, atsiskiriančios per kolektyvinio ir individualaus veiksmo priešpriešą. Suprantama, kad šios sąvokos nėra nesuderinamos, bet taip pat akivaizdu, kad vizualinė komunikacija, apimanti architektūrą, logotipą ir šias paaiškinamąsias schemas, vienpusiškai manifestuoja individualios, originalios kūrybos jėgą. Kalbinėje plotmėje ši retorika persijungia į bendruomeninių verčių manifestacijas, taip paryškindama atskirtį tarp šių veikimo būdų.

Antroji prisistatymo tinklalapyje pastraipa taip pat akcentuoja erdvę: „Vilniuje kaip ir kituose postsovietiniuose miestuose visos pramonės ir renginiai koncentruojasi miesto centre – dažniausiai senamiestyje, o didžiojoje miesto dalyje dar vadinama „miegamais rajonais“ yra visiškai kultūrinis ir socialinis štilis, kurį ir norime kompensuoti.“ (BeePart.lt). Tai pilietiška, urbanistinė ambicija, kurios novatoriškumą ir pagrįstumą rodo ir Tomo S. Butkaus parengta kultūrinė miesto studija, kurioje Pilaitė kartu su Grigiškėmis ir Justiniškėmis įvardijama kaip rajonai, turintys mažiausiai kultūrinio potencialo (plg. Pilaitėje 21 klasifikuotas kultūrinis objektas arba įstaiga, Naujojoje Vilnioje – 73, Antakalnyje – 174, Senamiestyje – 751 (Butkus 2011: 152)). Šis „kompensacinis“ veikimo būdas, naujos kultūrinės funkcijos įterpimas į jai

nebūdingą erdvę, patvirtina santykį su *KultFlux* turinio plotmėje ir sutvirtina naujai steigiamą paradigmą.

Taigi *BeePart* deklaruoja decentralizacijos ir lokalumo svarbą. Pati *BeePart* institucijos idėja šiame darbe pristatyta tokiu pat būdu, kaip ji pristatoma objekto lankytoji. Viena vertus, akcentuojamas *BeePart* pastato kaip kultūrinės infrastruktūros dalies funkcionavimas. Kita vertus, pažymimas ekonomiškai racionalių veiklų ieškojimas. Tokie teiginiai kaip „sudaryti tokias darbo vietas sau bei bendramiečiams“, „sukurti iniciatyvomis iš apačios grindžiamą bendruomenės verslą“ (BeePart.lt) neleidžia institucijos tapatinti su bendruomene arba laikyti jos lygiaverte dalimi. Tai platforma, turinti altruistinių tikslų ir siekianti mobilizuoti bendruomenę, tačiau pati yra atskira ir savivaldi.

Taip pat verta paminėti atvirą kvietimą užėti konkrečiomis valandomis: „*BeePart* komanda kviečia prasmingai praleisti laiką modernioje, jaukioje ir demokratiškoje aplinkoje. Pilaitės gyventojams ir svečiams darbo dienomis nuo 12 iki 16 valandos bus visuomet atviros durys. Tuo metu užsukite tiesiog pasidalinti mintimis, pavartyti knygos iš mūsų bibliotekėlės ar išgerti arbatos ar kavos. Taip pat nuoširdžiai lauksime žinučių nuo visų kūrybingų ir iniciatyvių

žmonių, turinčių pasiūlymų *Beepart* veiklai“ (*Beepart.lt*).

Pagal veiklų įvardijimus galime teigti, kad *BeePart* kuria paradigmatinį santykį su kultūros namų tipologija, kurių funkciją vis labiau perima viešosios bibliotekos. Architektūrine raiška šios kultūros įstaigos bendrybių gali neturėti (plg. Vilniaus Mokytojų namai ir VU MKIC pastatas Saulėtekioje) – tad ši paradigma tik padeda formuoti lūkesčius dėl galimų veiklų skalės.

Išvados

Išnagrinėjus architektūrinės komunikacijos ypatybes ir atlikus *BeePart* statinio perskaitymo atvejo analizę, pirmiausia pastebimas atotrūkis tarp architektūrinės ir nearchitektūrinės komunikacijos, tarp architektūrinės išraiškos ir konkrečiame statinyje lokalizuotų veiklų.

Šiuolaikinės statybos technologijos leidžia, o modernistinė bei postmodernistinė ideologija skatina nesieti architektūrinės raiškos su funkcija. Ši nuostata pasireiškia *BeePart* atveju, kai statinio paskirtis yra daugialypė ir neturi vienareikšmiško įvardijimo. „Kūrybinių dirbtuvių“, „kultūros namų“ arba „kultūros centro“ pavadinimai yra situatyvūs ir vienareikšmiškai neatspindi *BeePart* veiklos pobūdžio. Artimiausi visuomeninės paskirties pastatų analogai būtų kultūros namai, viešosios bibliotekos ir abstrakčios paskirties paviljonai. Vilniaus kontekste nedidelių, laikinų kultūrinių pastatų daugiau nežinoma, todėl šioje kategorijoje sąsaja su *KultFlux* platforma akivaizdi. Tai leidžia *BeePart* vertinti kaip naują viešosios erdvės formą, kuri, grupuojama su *KultFlux*, ima formuoti naują tipologiją (arba senų tipologijų mutaciją). Žiūrint į šiuos abu atvejus kaip į užgimstančią tipologiją, jų architektūrinės funkcijos „neskaitomumas“ gali būti iš dalies paaiškintas naujumu. Kitaip tariant, ryškių individualių atvejų atsiradimas šiuolaikiniuose miestuose dar nėra pakankamai paplitęs, kad suformuotų savarankišką diskursą.

Kalbant apie projekcijas į pastatą kaip į kultūrinį objektą arba kaip į kūną, aptiktos interpretacijos nesutampa su tomis, kurias tekstiniais ir grafiniais kanalais *BeePart* komunikuoja kaip institucija. Tačiau būtų neteisinga teigti, kad tai niekaip nepapildo oficialios institucinės komunikacijos, todėl pirminiams pastato formos perskaitymams belieka priskirti poetinės kalbos funkciją.

Matyti, kad architektūrinės funkcijos sąvokos išplėtimas, įtraukiant į ją reikšminius laukus, atveria kelią daugialypėms architektūros interpretacijoms. Kiek šių laukų aptarimas visuomeniniame diskurse gali būti naudingas, ar jis gali būti sėkmingai prognozuojamas ar net modeliuojamas – kol kas anksti atsakyti. Tačiau atrastą atskirtį tarp pastato paskirties komunikavimo ir jo architektūros perskaitymo galimybių siūlome vertinti kaip nepanaudotas galimybes tiek funkciniais, tiek meniniais sprendimams, kuriant žmogiškąją aplinką.

Literatūra

Beepart.lt. 2013. Internetinė svetainė [interaktyvus], [žiūrėta 2013 balandžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://beepart.lt/>.

Bernardinai.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2013 m. gegužės 05 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-06-05-beepart-ikurejas-a-cipliauskas-kiekviena-diena-yra-eksperimentas/83432>

Butkus, T. S. 2011. *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*. Vilnius: Kitos Knygos.

Eco, U. 1997. Function and sign: the semiotics of architecture, in N. Leach (Ed.). *Rethinking architecture*. London: Routledge.

Eisenman, P.; Ansari, I. 2013. Interview: Peter Eisenman, *The architectural review* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.architectural-review.com/view/interviews/interview-peter-eisenman/8646893.article>

Floch, J. M. 2000. *Visual identities*. London: Continuum.

- Hillier, B. 2004. *Space is the machine*. London: Space syntax.
- Hundertwasser (Stowasser), F. 1991. *The third skin in the third district* (exhibition annotation). Vienna
- Lobell, J. 1979. *Between silence and light: spirit in the architecture of Louis I. Kahn*. Boston, Shambhala Publications.
- McGuire, V. 2013. Moma the demolisher, *The Architect's newspaper* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archpaper.com/news/articles.asp?id=6601>
- McLuhan, M. 1964. *Understanding media: the extensions of man*. New York: Mentor.
- Meisenheimer, W. 2007. *Choreography of architectural space: the disappearance of space in time*. Munbal-li: Dongnyok Publishers.
- Perez, A. 2010. AD Classics: House VI/Peter Eisenman, *Archdaily* [interaktyvus], [žiūrėta 2013 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archdaily.com/63267/ad-classics-house-vi-peter-eisenman/>
- Rapoport, A. 1982. *The meaning of the built environment: a nonverbal communication approach*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Sullivan, L. H. 1896. The tall office building artistically considered, *Lippincott's Magazine* 57: 403–409.
- Sverdiolas, A. 1996. *Steigtis ir sauga*. Vilnius: Baltos lankos.

CONDITIONS FOR READING THE ARCHITECTURAL OBJECT. THE CASE OF *BEEPART*

Justinas Dūdėnas

The article analyses the fields of meanings, generated by architectural object. The discourses, forming the architectural practice are considered, and the limits of definition of architectural function are questioned. A case study, based on *BeePart* pavilion, examines the possibilities of reading its architecture through several aspects, and the findings are compared to institutional visual and textual communication by *BeePart*.

Keywords: architecture, space, meaning, semiotics, *BeePart*.